

ZVIERACIA PLASTIKA BADENSKEJ KULTÚRY Z LIESKOVCA

RÓBERT MALČEK

Keywords: *Young Aeneolithic, Baden Culture, Ózd Group, clay animal sculptures.***Abstract:** *The article is dealing with small animal sculptures from the locality Lieskovec-Hrádok, found inside the Young Aeneolithic horizon of a hilltop settlement of the Ózd group of the late Baden culture. The statuettes indicate the importance of the depicted animals, above all the sheep; the new, longwoolled breed of this domestic animal attained significance during the Middle Aeneolithic in the Carpathian Basin, and retained it while the West Carpathians were colonised at the dawn of this period.*

Drobnou zoomorfnou plastikou badenskej kultúry na Slovensku sa podrobne zaoberal G. Nevizánsky (2009), ktorý v súpise lokalít s ich nálezmi spomína aj polohu Hrádok (uvedenú v texte nesprávne ako *Hrádek*) v katastri obce Lieskovec a podotýka, že sa tu „počas systematického výskumu... uvádza aj neznámy počet hlinenej plastiky... minimálne jedna z nich je zvieracia“ (Nevizánsky 2009, 24). V nasledujúcom texte preto chcem ako autor spomenutého výskumu citovaný údaj G. Nevizánskeho upresniť.

Obec Lieskovec leží asi 3 km východne od Zvolena a tvorí dnes samosprávnú východnú časť mestského intravilánu. Poloha Hrádok (358,8 m; prevýšenie nad okolím asi 30 m) je situovaná v severovýchodnej časti obecného katastra, od obce je vzdialená asi 3 km. Ide o ostroh nad sútokom Hučavy a Zolnej.

Lokalitu do literatúry uviedol J. Eisner (1935, 59) a tamojšie nálezy prisúdil badenskej kultúre. Zmieňuje sa o nej aj E. Beninger (1937, 42), ktorý na terase pod kopcom vyzbieral germánsky materiál a vo svojej súbornej práci ju uviedol aj V. Budinský-Krička (1947, 63). Roku 1959 tu menší zisťovací výskum realizoval G. Balaša (Mácelová 1993, 32) a uvedený autor nálezisko taktiež spomína vo svojej práci venovanej pravekému osídleniu stredného Slovenska, kde prvýkrát uverejnil aj vybraný nálezový materiál (Balaša 1960, 26, 29, 74, tab. VII a VIII); výsledky výskumu však nepublikoval. Nálezy z Hrádku spomína aj J. Bátora, ktorý ich začlenil do bošácko-kostolackého horizontu (Bátora 1984, 33). Podrobnejšie sa nálezisku vo svojej štúdií o praveku Zvolena venovala i M. Mácelová, ktorá tamojšie nálezy taktiež dotovala do mladého eneolitu (Mácelová 1993, 31, 32). O výsledkoch výskumu zo sezón 1995–1998 predbežne referoval autor tohto článku (Malček 1999).

Výskum polohy Lieskovec-Hrádok sa realizoval v sezónach 1995 – 2002 len na temene polohy; výskumné práce sa sústredili na jeho severovýchodnú časť. Preskúmala sa asi tretina plochy vrcholovej plošiny, avšak vzhľadom na konfiguráciu terénu možno až polovica obývatelného areálu.

Malé hlinené sošky zvierat nepatrili v Lieskovci k častým nálezom; spolu sa v sídliskovej vrstve počas výskumu našlo šesť kusov a v depozite zvolenského múzea sa evidujú ďalšie tri, ktoré pochádzajú zo starých zberov a ich nálezové okolnosti nie sú známe; jedna soška sa našla aj na južnom úpätí Hrádku (Zachar/Malček 2007, 235, 236).

Zvieracie plastiky z polohy Lieskovec-Hrádok

1. Plastika diviaka (?) (prírastkové číslo 27/01¹), takmer celá (odlomená zadná pravá noha); vyhotovená z jemnozrnného materiálu tvrdo vypáleného, s povrchom jemnejšie modelovaným, farby hnedej. Rozmery: dĺžka 3,8 cm, max. výška 3 cm, šírka 1,5 cm (obr. 1: 1).

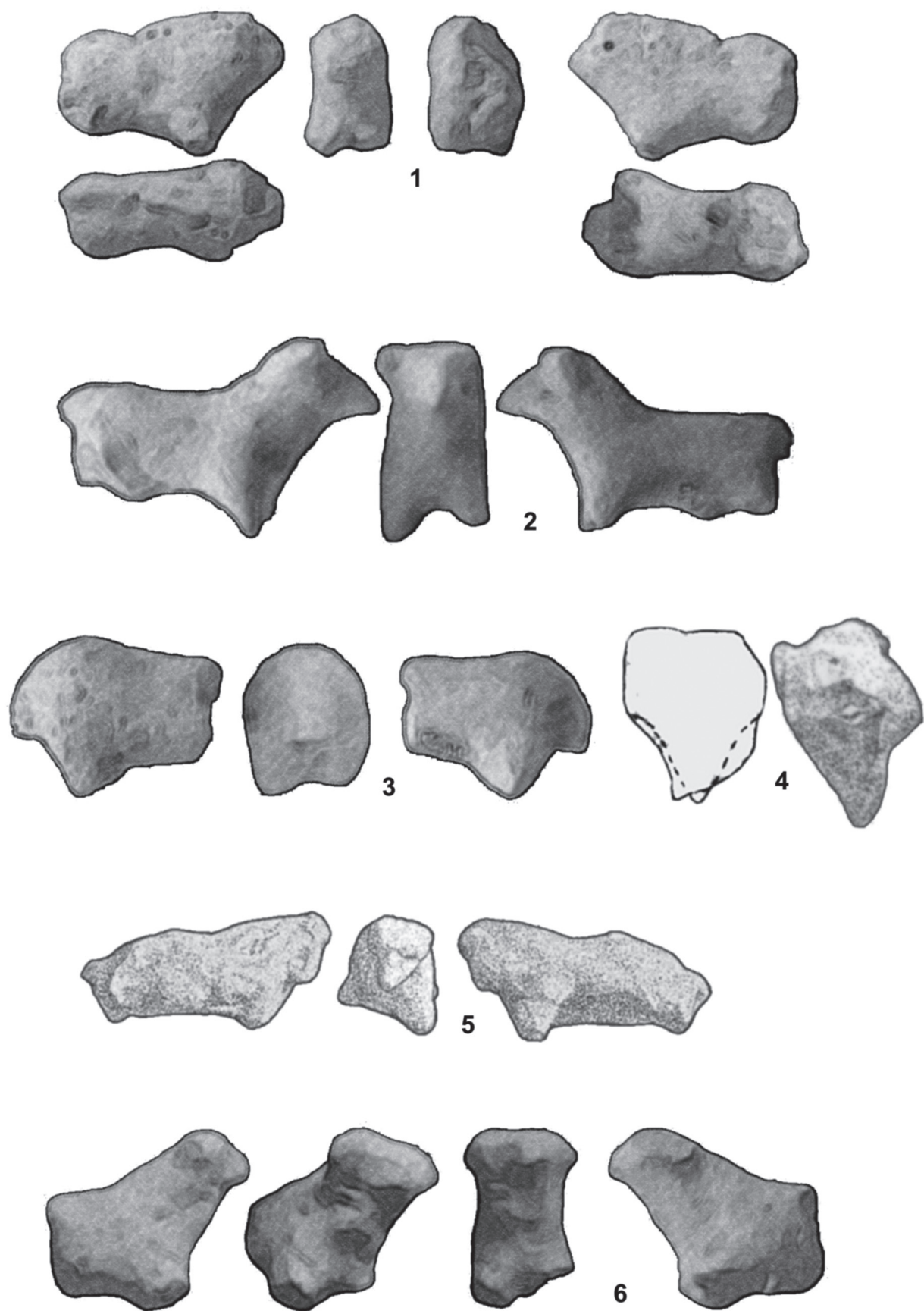
2. Plastika ovce s vemenom (?) (prírastkové číslo 100/98), takmer celá (odlomená pravá zadná noha), vyhotovená z jemnozrnného materiálu, tvrdo vypáleného, s povrchom jemnejšie modelovaným, farby sivohnedej. Rozmery: dĺžka 5,3 cm, výška 3 cm, šírka 1,8 cm (obr. 1: 2).

3. Plastika neurčeného druhu zvierat (ovce?; prírastkové číslo 54/97), zachovala sa zadná časť s oboma nohami a chvostom, vyhotovená z jemnozrnného materiálu tvrdo vypáleného, s povrchom jemnejšie modelovaným, farby sivohnedej. Rozmery: dĺžka 3,5 cm, výška 2,7 cm, šírka 2,1 cm (obr. 1: 3).

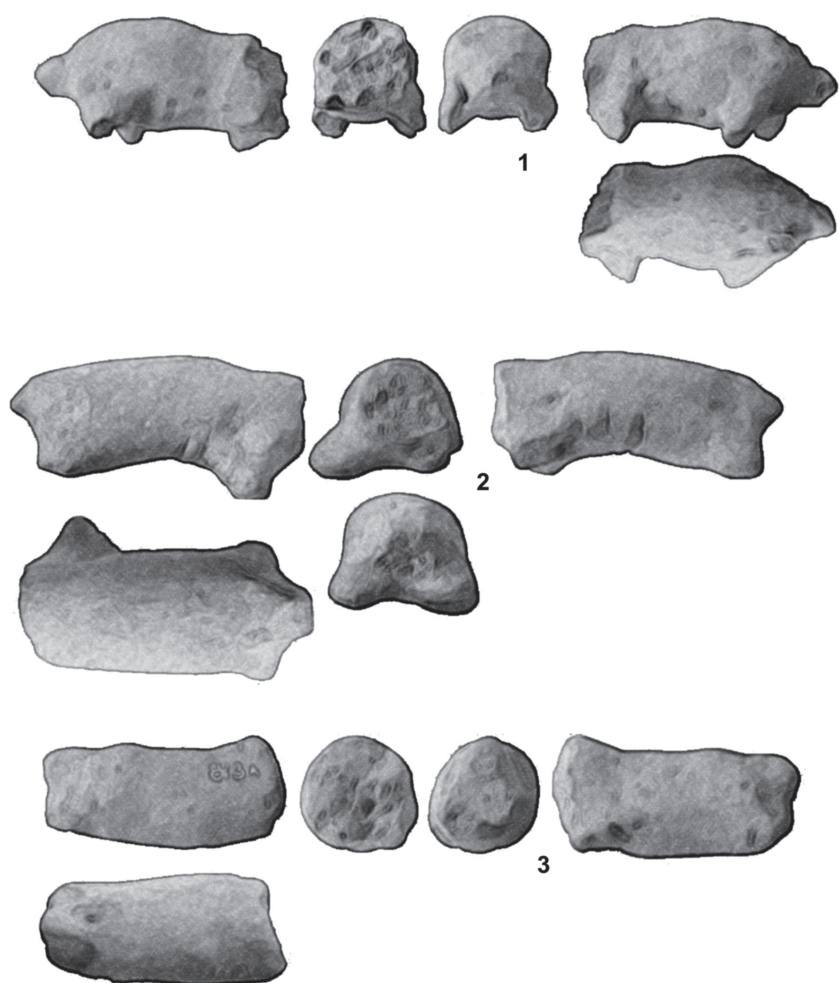
4. Plastika neurčeného druhu zvierat (prírastkové číslo 79/95), zachovala sa zadná časť s oboma nohami, vyhotovená z jemnozrnného materiálu tvrdo vypáleného, s povrchom jemnejšie modelovaným, farby sivohnedej. Rozmery: dĺžka 2,5 cm, výška 3 cm, šírka 2,8 cm (obr. 1: 4).

5. Plastika barana v útočnom postoji (prírastkové číslo 44/96), takmer celý exemplár, odlomená pravá predná a čiastočne zadná končatina; vyhotovená z jemnozrnného materiálu tvrdo vypáleného, s povrchom jemnejšie modelovaným, hnedej farby. Rozmery: dĺžka 4,3 cm, výška 2 cm, šírka 1,6 cm (obr. 1: 5).

6. Plastika barana alebo býka (bez čísla), zachovala sa predná časť s odlomenými končatinami a rohmi; vyhotovená z jemnozrnného materiálu tvrdo vypáleného, s povrchom jemnejšie modelovaným, farby hnedej. Rozmery: dĺžka 3,5 cm, výška 3,2 cm, šírka 1,9 cm (obr. 1: 6).

Tab. I Lieskovec – Hrádok. Nálezy z výskumu. M :1:1

Ta. II Lieskovce – Hrádok. Starí zbery. M :1:1

7. Plastika neurčeného druhu zvierata (prasa/ovca?) (evidenčné číslo 814/A) s odlomenou hlavou, so zachovanými končatinami a chvostom; vyhotovená z jemnozrnného materiálu tvrdo vypáleného, s povrchom jemnejšie modelovaným farby hnedej. Rozmery: dĺžka 4,6 cm, výška 2 cm, šírka 2 cm (obr. 2: 1).

8. Plastika neurčeného druhu zvierata (evidenčné číslo 260/A) s odlomenou hlavou, s čiastočne zachovanými končatinami a chvostom; vyhotovená z jemnozrnného materiálu tvrdo vypáleného, s povrchom jemnejšie modelovaným, farby sivohnedej. Rozmery: dĺžka 5,2 cm, výška 2,2 cm, šírka 2,8 cm; (obr. 2: 2).

9. Plastika neurčeného druhu zvierata (evidenčné číslo 813/A) s odlomenou hlavou, s čiastočne zachovanými končatinami; vyhotovená z jemnozrnného materiálu tvrdo vypáleného, s povrchom jemnejšie modelovaným farby hnedočervenej. Rozmery: dĺžka 4,2 cm, výška 2,2 cm, šírka 2,1 cm; (obr. 2: 3).

Podobne ako v Stránskej (Nevizánsky 2009, 19), aj plastiky z Lieskovca bola kvalitne vypálené: nemožno však tvrdiť, že boli vypaľované s nadštandardnou kvalitou, keďže dobre vypaľovaná bola aj „stolová“ keramika z polohy (najmä šálky, ale aj zahrotené kónické črpáky, misy či amfory); štruktúra črepu keramiky a plastiky z Lieskovca je na pohľad a na dotyk totožná (plastiky však na rozdiel od keramiky neboli ani v jednom prípade leštené). Všetky lieskovské sošky vykazujú znaky rovnakého slohu: upúšťa sa od naturalistického stvárnenia, chýba detail, zvieratá sú podané v expresívnej, abstrahujúcej skratke, v ktorej sa však prejavuje zručnosť tvorcu. Jednotlivé živočíšne druhy charakterizujú základné znaky (tvar hlavy, obrys tela, rohy a p.), telo majú masívne, podobne aj šiju a hlavu (pokiaľ sa zachovala), končatiny sú redukovvané. Výrobca dokázal zviera vystihnúť aj v rôznych postojoch, plastiky preto pôsobia presvedčivo a životne.

Popisovaná terakota sa na Hrádku nachádzala v sídliskovej vrstve v sprievode keramiky patriacej eneolitickému horizontu výšinného sídliska, avšak bez zvláštnych nálezových okolností. Výnimku predstavuje len soška barana (prírastkové číslo 44/96), ktorý sa našiel v susedstve objektu III/96, totiž otvoreného ohniska, opäť datovaného do eneolitu. Analýza keramického fondu z Lieskovca-Hrádku, ktorá bude publikovaná inde, ukázala, že ohľadom výskytu jednotlivých keramických tried a ich variantov zastúpených na lokalite predstavuje hrádocké sídlisko jeden celistvý mladoeneolitický sídliskový horizont. Tunajšia keramika je osobitým prejavom mladoeneolitického hrnčiarstva, ktorý však užšie či voľnejšie súvisí so slohom skupiny Ózd, rozšíreným v horských oblastiach severnej časti Karpatského oblúka s možným ohlasom i vo vzdialenejších regiónoch (rumunské Karpaty).

Ako vyplýva zo spomenutej štúdie G. Nevizánskeho, drobná zoomorfná terakota sa v západných Karpatoch vyskytuje taktiež najmä na sídliskách neskorého badenu (Nevizánsky 2009, 24-28; obr. 1). Značný počet obdobných zoomorfných plastik sa našiel predovšetkým vo Veľkej Lomnici-Burchbrichu, odkiaľ má pochádzať vyše 70 kusov sošiek (Novotná/Štefanovičová 1958, obr. I: 6 – fragment bez hlavy; obr. 2 – ovce alebo kravy?; Novotný 1972, 13, obr. 2: 2ab, 4 – do 40 ks /o.i. krava s výrazným vemenom/; Novotný 1988, obr. 27: 5; Novotný/ Novotná/ Kovalčík 1985, obr. 7; Novotný/ Novotná/Kovalčík 1991, 26, obr. 14; Novotný 1990, obr. 56: 1; Soják 2001, obr. 2: 1, 2, 4, 5, 6). Na Spiši sa však vyskytli aj na iných náleziskách, napr. v Smižanoch-Hradisku I (Javorský 1997, obr. 62: 7; Soják 2001, obr. 4: 1 – plastika ovce) či Žehre (Soják 2007, 41; obr. 45). Druhou oblasťou, kde sa možno stretnúť s rovnako tvarovanou plastikou, je región Gemer/Borsód/Novohrad: analogicky ku Spišu (a Lieskovcu) sa sošky nachádzajú v sídliskových vrstvách výšinných osád – v Salgótarjáne-Pécskő (Korek 1968, tab. XII: 4; tab. XIII: 1-7 – ide o barany a býčky?), v Ózde-Kőaljatető (Banner 1956, tab. LXVIII: 3-6 – najskôr ovce) a predovšetkým na Várhegyi v Pilinyi, kde sa spolu našlo až 123 kusov (aj keď časť tohto súboru patrí hatvanskej kultúre) a niektoré kusy majú až identické obdoby v Lieskovci (Patay 1999, 46, 53; obr. 7: 1-6). Drobná zoomorfná plastika sa napokon našla už v ranobadenskom prostredí na Morave v Hlinsku u Lipníku nad Bečvou-Nad Zbruzovým v objektoch 139 a 127 a zbermi (Pavelčík 1982, 267 a nižšie; 2001, obr. 17: 1, 2, 4, 6), v Rakúsku (Ruttkay 2001, 523, obr. 3: 7) či na západnom Slovensku (Farkaš 2008, 53; Farkaš 2009, 7-9) – táto však s lieskovskými nálezmi bezprostredne nesúvisí (Nevizánsky 2009, 28 a nižšie).

V nevelkom počte lieskovských nálezov možno bezpečne rozoznať ovcu či barana v útočnom postoji a kanca (?); zdá sa však, že tu prevažuje ovca. Na iných náleziskách s väčším počtom sošiek je škála zastúpených druhov širšia – vo Veľkom Slavkove – Burchbrichu sa vyskytujú ovca, koza, rožný statok, medveď (?), pes (?), zubor, jeleň, neurčený dravec (?) a kôň; avšak aj tu je najtypickejšia ovca (Novotná 1984, 147). Ovcu možno identifikovať taktiež v Pilinyi, Ózde a Smižanoch. Významným rysom lieskovských plastik je, že sú zväčša poškodené – ťažko však určiť, či intencionálne. Podobný rys si všimla M. Novotná a uvádza, že pri množstve zvieracej plastiky v badenskej kultúre sa zachovalo len veľmi málo nezničených kusov, čo podľa nej dokladá zrejme zámerné ničenie sošiek, a teda prejav kultu (malo ísť o náhradu za živé zvieratá a symbolickú obeť /Novotná 1984, 149, 150; Novotný/Novotná/Kovalčík 1991, 25/, čiže o istú racionalizáciu kultových obradov /Nevizánsky 2009, 28/: avšak nemožno vylúčiť, že tieto sošky boli súčasťou zložitejších kultových praktík, realizovaných na sídliskách, zahrňujúcich aj obety živých zvierat). Za povšimnutie stojí tiež nápadná podobnosť stvárnenia jednotlivých kusov z rôznych nálezísk (Lieskovec/Piliny, Patay 1999, obr. 7: 6), a taktiež nepomer počtu nálezov na jednotlivých lokalitách (Lieskovec/Piliny) a to, že sa nevyskytujú v Malopolsku, ale ani v mladoklasicistickom horizonte badenskej kultúry v Šariši a Zemplíne. Petrografická analýza by mohla ukázať, či išlo vždy o miestne výrobky alebo či tieto doklady kultu boli predmetom distribúcie z jednotlivých výrobných (kultových/ ekonomických/ mocenských) centier do širších oblastí.

Výskyt zoomorfnej plastiky v eneolite súvisí podľa viacerých autorov s rozmachom poľnohospodársko-pastierskych komunit (Podborský 2006, 207; Nevizánsky 2009, 28). Sošky z nálezísk neskorobadenského okruhu ukazujú na význam zobrazenej fauny vo svete tohto mladoeneolitického spoločenstva – týka sa to predovšetkým ovce. Vlastníctvo početných stád mohlo symbolicky zrkadliť ekonomické, ale aj sociálne postavenie jednotlivca/rodu v súdobej spoločnosti, čo potvrdzujú nálezy hromadne obetovaných zvierat z najnovších výskumov už na sídliskách klasickej fázy badenskej kultúry (Horváth 2004, 70); spodobenie ovce v neskorobadenskom okruhu tak možno ilustruje význam, ktorý nový, dlhosrstý druh tohto domáceho zvieratá nadobudol v priebehu stredného eneolitu v Karpatskej kotline (Maran 1998, 516; Nevizánsky 2009, 31) a ktorý si ho podržal počas kolonizácie kotlín západných Karpát na sklonku tohto obdobia.

POZNÁMKY

¹ Uvádzam prírastkové čísla z dokumentácie výskumu, respektíve evidenčné čísla z dokumentácie Lesníckeho a drevárskeho múzea vo Zvolene.

LITERATÚRA

- BALÁŠA, G. 1960: Praveké osídlenie stredného Slovenska. Banská Bystrica.
 BANNER, J. 1956: Die Pécelser Kultur. Arch. Hung. 35, Budapest.
 BÁTORA, J. 1984: Nové lokality a nálezy z juhozápadného a stredného Slovenska. AVANS v roku 1983, Nitra, s. 31-34.
 BENINGER, E. 1937: Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei. Reichenburg und Leipzig.
 BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1947: Slovensko v mladšej dobe kamennej. In: Slovenské dejiny I. Bratislava, s. 55-67.
 EISNER, J. 1935: Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi roku 1934. Sborník MSS 29, s. 51-80.
 FARKAŠ, Z. 2008: Neskorá doba kamenná. In: P. Pospechová/P. Wittgrüber (eds.): Carnuntum Gerulata. Pezinok, s. 37-58.
 FARKAŠ, Z. 2009: Tri plastiky badenskej kultúry. Zbor. SNM 103, Arch. 19, s. 7-16.
 HORVÁTH, T. 2004: Late Copper Age Settlement in Balatonőszöd, Hungary. Acta. Arch. Acad. Scien. Hungaricae 39, s. 59-85.
 JAVORSKÝ, F. 1997: Výskum na akropole Hradisko I. pri Smižanoch. AVANS v roku 1995, s. 101-102.
 KOREK, J. 1968: Eine Siedlung der Spätbadener Kultur in Salgótarján-Pécskő. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 20, s. 37-58.
 MALČEK, R. 1999: Doterajšie poznatky archeologického výskumu na Lieskovskom Hrádku. In: I. Kuzma (ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 1998. Nitra, s. 143-157.

- MARAN, J. 1998: Die Badener Kultur und der ägäisch-anatolische Bereich. Eine Neubewertung eines alten Forschungsproblems. *Germania* 76, s. 497–525.
- MÁCELOVÁ, M. 1993: Praveké a včasnohistorické osídlenie. In.: P. Vaníková (ed.): Zvolen. Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv. Martin/Zvolen, s. 32–36.
- NEVIZÁNSKY, G. 2009: Zvieracia plastika badenskej kultúry zo Stránskej. *Zbor. SNM* 103, Arch. 19, s. 17–36.
- NOVOTNÁ, M. 1984: Zu einigen spätäneolithischen Kulturscheinungen in der Nordslowakei. *Musaica* 15, s. 147–156.
- NOVOTNÁ, M./ŠTEFANOVIČOVÁ, T. 1958: Výšinné sídlisko vo Veľkej Lomnici a osídlenie kanelovanou kultúrou na Spiši. *Historica* 11, s. 267–290.
- NOVOTNÝ, B. 1972: Výskum vo Veľkej Lomnici. *Arch. Rozhledy* 24, 10-17.
- NOVOTNÝ, B. 1988: Nálezy z Veľkej Lomnice. *AVANS* v roku 1987, s. 101.
- NOVOTNÝ, B. 1990: Pokračovanie výskumu na Burchbrichu vo Veľkej Lomnici. *AVANS* v roku 1988, s. 128.
- NOVOTNÝ, B./NOVOTNÁ, M./KOVALČÍK, R. 1985: Praveká dedina pod Vysokými Tatrami. Poprad.
- NOVOTNÝ, B./NOVOTNÁ, M./KOVALČÍK, R. 1991: Popradská kotlina v dávnej minulosti. Košice/Poprad.
- PATAY, P. 1999: A badeni kultura Ózd-Piliny csoportánjak magyaslati telepei. *HOMÉ* 37, s. 45–56.
- PAVELČÍK, J. 1982: Drobné terakoty z Hlinska u Lipníku (okr. Přerov) I. *Pam. Arch.* 73, s. 261–292.
- PAVELČÍK, J. 2001: Hlinsko. Hradisko lidu badenské kultury. Olomouc.
- PODBORSKÝ, V. 2006: Náboženství pravěkých Evropanů. Brno.
- RUTTKAY, E. 2001: Jennyberg – eine Boleráz Siedlung in Mödling bei Wien. In: Cernavodă III-Boleráz. Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem oberrhein und der unteren Donau. Symposium Mangalia/Neptun (18.-24. Oktober 1999). București, s. 516–540.
- SOJÁK, M. 2001: Sídliská ľudu badenskej kultúry na Spiši. In: M. Metlička (ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000. Plzeň, s. 161–190.
- SOJÁK, M. 2007: Osídlenie spišských jaskýň od praveku po novovek. Nitra.
- ZACHAR, T./MALČEK, R. 2007: Ojedinelé eneolitické nálezy z Lieskovca. *Zbor. SNM* 101, Arch. 17, 235–238.

TIERPLASTIK DER BADENER KULTUR AUS LIESKOVEC

RÓBERT MALČEK

Der Artikel beschäftigt sich mit Funden von kleinen Tierplastiken aus der Höhensiedlung Lieskovec – Hrádok. Die Gemeinde Lieskovec liegt etwa 3 km östlich der Bezirksstadt Zvolen und die Flur Hrádok (358,8 m ü. d. M.; die Überhöhung gegenüber dem umliegenden Gelände beträgt etwa 30 m) ist etwa 3 km nordöstlich der Gemeinde situiert. Es handelt sich um einen Bergsporn über dem Zusammenlauf von Hučava und Zolná. Kleine tönerner Tierskulpturen gehörten in Lieskovec zu keinen häufigen Funden; während der Ausgrabung fand man innerhalb der Siedlungsschicht insgesamt sechs Exemplare und im Fundbestand des Museums in Zvolen registriert man weitere drei Exemplare, die aus älteren Oberflächenbegehungen stammen und deren Fundumstände unbekannt bleiben; eine Tonfigur entdeckte man dann auch am südlichen Fuß von Hrádok. Die behandelte Terrakotta aus Hrádok befand sich in der Siedlungsschicht in Vergesellschaftung mit Keramik aus dem äneolithischen Horizont der Höhensiedlung. Die Analyse der Keramikfunde aus Lieskovec-Hrádok hat gezeigt, dass das Fundmaterial aus dieser Siedlung einen jungäneolithischen Siedlungshorizont repräsentiert, der zu der Spätbadener Ózd-Gruppe zugeordnet wird. Dies korrespondiert mit den Ergebnissen der Studie von G. Nevizánsky (2009), laut welchen die kleine zoomorphe Terrakotta in den Westkarpaten ebenfalls vor allem in Spätbadener Siedlungen vorkommt. Die Skulpturen aus Fundstellen des Spätbadener Kreises verweisen auf die Bedeutung der dargestellten Fauna in der Welt dieser jungäneolithischen Gemeinschaft – dies betrifft vor allem die Schafe; die Darstellung des Schafs im Spätbadener Kreis illustriert vielleicht, welche Bedeutung die neue, langwollige Rasse dieses Haustiers im Laufe des Äneolithikums im Karpatenbecken erlangt (Maran 1998, 516; Nevizánsky 2009, 31) und während der Kolonisation der westkarpatischen Becken am Ende dieser Periode behalten hat.

e-mail: malcek@savzv.sk

Mgr. Róbert Malček

Vysunuté pracovné stredisko AÚ SAV

Štúrova 2

960 53 Zvolen